

Секцыя 2

АСПЕКТЫ МОЎНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ (семантыка, словаўтварэнне, граматыка, прагматыка, мова мастацкай літаратуры)

Валянціна Лапанік (Мінск, Беларусь)

АНТАНІМІЯ Ў СЛОВАЎТВАРАЛЬНЫХ ГНЁЗДАХ З КАРАНЬМІ ЛАЦІНА-ГРЭЧАСКАГА ПАХОДЖАННЯ

У сучаснай беларускай мове шырока ўжываюцца не толькі лексічныя, але і словаўтваральныя антонімы, якія ўзніклі ў выніку дэрывацыі. Для многіх з іх зыходнымі сталі словы з каранямі лацінскага і грэчаскага паходжання, у розны час асвоеныя моўнай практыкай. Таму вывучэнне словаўтваральных гнёздаў (СГ) з каранямі лаціна-грэчаскага паходжання з'яўляецца асабліва інфарматыўным у плане аналізу такой важнай лінгвістычнай універсаліі, як антанімія.

Для вызначэння асноўных відаў СГ з каранямі лаціна-грэчаскага паходжання, на базе якіх узнікаюць антанімічныя пары (АП), параўнаем назоўнікі *гіперфункцыя* (ад грэч. *hypér* – над, звыш + лац. *function* – выкананне) – празмерная дзейнасць якога-небудзь органа, тканкі, сістэмы, што прыводзіць да парушэння жыццядзейнасці арганізма [1, 379] і *гіпафункцыя* (ад грэч. *hypó* – пад, знізу + лац. *function* – выкананне) – недастатковая дзейнасць якога-небудзь органа, тканкі, сістэмы, што прыводзіць да парушэння жыццядзейнасці арганізма [1, 375].

Як назоўнікі з супрацьлеглым значэннем яны ўзніклі ў працэсе афіксальнай мадыфікацыі аднаго СГ з зыходным аднакаранёвым словам *функцыя* (лац. *function* – выкананне) – спецыфічная дзейнасць органа або арганізма [2, 598]:

→ *функцыј-ан/ер*
функцыя | → *функцыј-ан/альн-ы* | → *функцыянальн-а*
→ *функцыянал-ізм* | → *функцыянал-іст*
→ *функцыј-ан/ава-ць* | → *функцыянава-нн-е*
→ *гіпер-функцыя*
→ *дыс-функцыя*
→ *вектар-функцыя*

- *гама-функцыя*
- *гіпа-функцыя*
- *дэльта-функцыя*

Разглядаючы два СГ, першае з якіх мае зыходнае слова *форма* (ад лац. *forma*) [2, 583], а другое – зыходнае слова *факт* (ад лац. *factum* – зробленае) [2, 535], няцяжка заўважыць, што вынікам іх афіксальнай мадыфікацыі з’яўляюцца антанімічныя прыметнікі *фармальны* (ад лац. *formalis*) – афіцыйны, законны, зроблены па форме [2, 543] і *фактычны* (ад *факт*) – які заснаваны на фактах, адпавядае фактам, сапраўдны [2, 535]:

форма | → *фарм-альн-ы*
факт | → *факт-ычн-ы*

Супастаўленне спосабаў узнікнення АП *гіперфункцыя* – *гіпафункцыя*, *фармальны* – *фактычны* і падобных дазваляе выдзеліць два асноўныя віды СГ з каранямі лаціна-грэчаскага паходжання, адзінкі якіх карэлююць як супрацьлеглыя:

- 1) з зыходнымі аднакаранёвымі словамі;
- 2) з зыходнымі рознакаранёвымі словамі.

Сярод прааналізаваных СГ з зыходнымі аднакаранёвымі словамі зафіксаваны два іх тыпы.

Да першага тыпу адносяцца СГ, у якіх антонімы маюць адзін і той жа карань, утвараюцца на адной і той жа ступені словаўтварэння з дапамогай антанімічных афіксаў і валодаюць аднолькавай словаўтваральнай структурай. Даны тып СГ з каранямі лаціна-грэчаскага паходжання нешматлікі. Яго прыклад прыведзены вышэй – СГ з вяршынным словам *функцыя*.

Да другога тыпу адносяцца СГ, у якія ўваходзяць АП, дзе адно слова-антонім з’яўляецца ўтваральным, а другое – яго вытворным:

гармонія | → *дыс-гармонія*
легальны | → *не-легальны*
рацыянальны | → *і-рацыянальны*
рэальны | → *і-рэальны*
сіметрыя | → *а-сіметрыя*

СГ з каранямі лаціна-грэчаскага паходжання другога тыпу ў параўнанні з першым атрымалі больш шырокае распаўсюджанне. Таму можна гаварыць пра непрадуктыўныя і прадуктыўныя тыпы СГ з каранямі лаціна-грэчаскага паходжання, на базе якіх узнікаюць АП.

Ва ўпарадкаваным адносінамі вытворнасці мностве слоў, чым і з’яўляецца СГ, антонімы цесна звязаны не толькі паміж сабою, але і з такімі лексічнымі адзінкамі, як сінонімы. У СГ з каранямі лаціна-грэчаскага паходжання сярод АП часцей сустракаюцца сінонімы па прэфіксальных марфемах, напрыклад:

рэальны → | → ***i-рэальны***
→ ***не-рэальны***

рацыянальны | → ***i-рацыянальны***
→ ***не-рацыянальны***

У радзе СГ з каранямі лаціна-грэчаскага паходжання вытворныя другой ступені вытворнасці ўступаюць у антанімічныя адносіны з вытворнымі першай ступені вытворнасці:

→ ***канкрэтн-а*** | → ***не-канкрэтна 1***
канкрэтны | → ***канкрэтн-асць 1*** | → ***не-канкрэтнасць 1***
→ ***не-канкрэтны*** | → ***неканкрэтн-а 2***
→ ***неканкрэтн-асць 2***

Як відаць з прыкладу, вытворныя другой ступені вытворнасці *неканкрэтна* і *неканкрэтнасць*, якія з'яўляюцца антонімамі да вытворных першай ступені вытворнасці, маюць не адну матывацыю: прыслоўе *неканкрэтна* суадносіцца з прыслоўем *канкрэтна* (*не* + *канкрэтна*) і прыметнікам *неканкрэтны* (*неканкрэтны* + *а*); назоўнік *неканкрэтнасць* суадносіцца з назоўнікам *канкрэтнасць* (*не* + *канкрэтнасць*) і прыметнікам *неканкрэтны* (*неканкрэтны* + *асць*).

У СГ з каранямі лаціна-грэчаскага паходжання, адзінкі якіх маюць супрацьлеглае значэнне, па-рознаму рэалізуецца словаўтваральны патэнцыял.

Параўнаем два словаўтваральныя гнязды з вяршыннымі словамі-антонімамі ***прагрэс*** (ад лац. *progressus* – рух наперад; поспех) – паступальны рух наперад, пераход на больш высокую ступень у развіцці [1, 238] і ***рэгрэс*** (ад лац. *regressus* – адваротны рух) – рух назад, упадак у развіцці, дэградацыя [2, 312]:

→ ***прагрэс-іст*** | → ***прагрэсіст-к-а***
прагрэс | → ***прагрэс-іj -а***
→ ***прагрэс-іўн-ы*** | → ***прагрэсіўн-а***
→ ***прагрэсіўн-асць***
→ ***прагрэсіў-к-а***
→ ***прагрэс-ірава-ць***

рэгрэс | → ***рэгрэс-іj -а***
→ ***рэгрэс-іўн-ы*** | → ***рэгрэсіўн-асць***
→ ***рэгрэс-ірава-ць*** | → ***рэгрэс-ант***
→ ***рэгрэс-ат***
→ ***рэгрэд-ы/ент***

Сума лексем прыведзеных словаўтваральных гнёздаў – 15.

Для таго каб убачыць колькасць АП, выключым з двух СГ усе вытворныя, якія па лексічным значэнні не карэлююць як супрацьлеглыя:

прагрэс | → *прагрэс-і́*-а

→ *прагрэс-і́н-ы* | → *прагрэсіўн-асць*

→ *прагрэс-і́рава-ць*

→ *рэгрэс-і́*-а

рэгрэс | → *рэгрэс-і́н-ы* | → *рэгрэсіўн-асць*

→ *рэгрэс-і́рава-ць*

Колькасць АП, што ўзніклі ў працэсе афіксальнай мадыфікацыі па гарызантальнай і вертыкальнай восях двух СГ з вяршыннымі словамі-антонімамі *прагрэс* – *рэгрэс*, – 4: *прагрэсія* – *рэгрэсія*, *прагрэсіўны* – *рэгрэсіўны*, *прагрэсіраваць* – *рэгрэсіраваць*, *прагрэсіўнасць* – *рэгрэсіўнасць*. Яны складаюць антанімічнае СГ, якое ўжо можна разглядаць з пункту погляду магутнасці і глыбіні.

Падчас аналізу СГ з вяршыннымі словамі *прагрэс/рэгрэс*, *антыпатыя/сімпатыя*, *пралог/эпілог* і іншых была асобна выдзелена група АП, што не складаюць словаўтваральных пар. У даную групу ўваходзяць антонімы са звязанымі каранямі, у якіх няма ўтваральных слоў.

Матэрыялам, разгледжаным у дакладзе, вывучэнне антаніміі ў СГ з каранямі лаціна-грэчаскага паходжання не абмяжоўваецца. Яе далейшае даследаванне дасць магчымасць найбольш поўна апісаць жывыя законы антанімічных абагачэнняў нацыянальнай мовы, выдзеліць характэрныя словаўтваральныя сродкі выражэння антанімічнасці, міжчасцінамоўныя антанімічныя блокі.

Літаратура:

1. Булыка, А.М. Слоўнік іншамоўных слоў : У 2 т. Т. 1 : А–Л. – Мн. : БелЭн, 1999. – 736 с.
2. Булыка, А.М. Слоўнік іншамоўных слоў : У 2 т. Т. 2 : М–Я. – Мн. : БелЭн, 1999. – 736 с.
3. Тихонов, А.Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х т. Т. 1 / А.Н. Тихонов. 3-е изд., испр. и доп. – М. : АСТ : Астрель, 2008. – 860, [4] с.
4. Тихонов, А.Н. Словообразовательный словарь русского языка: В 2-х т. Т. 2 / А.Н. Тихонов. 3-е изд., испр. и доп. – М. : АСТ : Астрель, 2008. – 941, [3] с.
5. Бардовіч, А.М. і інш. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы / А.М. Бардовіч, М.М. Круталевіч, А.А. Лукашанец. – Мн. : Беларуская навука, 2000. – 413 с.